

Planer og virkeliggørelse

– om oprettelse af en borgerskole i Køge 1808

Af Grethe Ilsøe

Da pastor Rasmus Fog søndag den 30. oktober 1808 fra prædikestolen i Skt. Nikolaj kirke i Køge kunne bekendtgøre åbningen af byens borgerskole den følgende onsdag, 2. november, var dette resultatet af 7 års anstrengelser, forventninger – og tålmod.

Planerne

Sagen tog sin begyndelse, da stiftsøvrigheden (stiftamtmand Hauch og biskop Balle), inspireret af det lokale initiativ til en læse- og arbejdsskole i Slagelse, ved flere skrivelser, den seneste af 14. juli 1801, anmodede skoleinspektionen i Køge (sognepræsten, provst Andreas Køhler og borgmesteren, byfoged og byskriver Christian Crell) om at fremkomme med en plan til en borgerskoles oprettelse i byen.¹ Den 16. oktober 1801 forelå planen.² Forfatter-skabet tillægges provst Køhler.³ Samme Køhler havde som sognepræst 10 år før (1790) forgæves andraget stiftsøvrigheden om at lade den i 1776 nedlagte Køge latinske skole genoprette.⁴ Han sigtede da også temmelig højt med sin skoleplan og afviste Slagelse-modellen.⁵ Skolen skulle således ikke blot være for børn af »en lavere Borgerklasse«, men også for børn af »verdslige eller geistlige Embedsmænd, Købmænd, Manufacturister eller endog Kapitalister«, således at disse kunne forberedes til den lærde skole og skikkes til »at modtage en højere Dannelse«.

I planen opereres med hele 4 klasser. Dog udgør den 4. klasse en slags overbygning, forbeholdt de elever, »som have Forstands Øvelse og ere forberedte, at der med Nytte kunne gaaes videre med dem, og de anbringes til at lære det, som efter deres tilkommende Bestemmelse ... maatte ansees som det Vigtigste for dem.«. I det generelle skoleforløb skulle de yngste undervises i »de elementære Kundskaber«, dvs. læsning, skrivning, regning og den kristne religion, mens de ældre børn, »især af den dannede Middelklasse« skulle undervises i sprogkundskab, både i modersmålet og i fremmede sprog, især tysk, men helst også i engelsk og fransk; desuden i morallære, geografi, historie, naturhistorie, herunder antropologi, samt i tegning, kaligrafi, aritmetik, købmændsregning og bogholderi. I forbindelse med opregningen af de enkelte fag fremføres adskillige betragtninger over deres nytteværdi. I planen indgår et specificeret lektionskema, ugedag for ugedag. Heraf ses, at der onsdag eftermiddag øves korsang.

Skolen skulle efter planen have 2 lærere: en overlærer til at have det daglige opsyn og undervise de ældre børn, og en underlærer til at undervise de yngste. Om de faglige kvalifikationer nævnes, at begge lærere »bør besidde fornøden Embedsduelighed. Overlæreren maatte være en studeret Mand, der kunde give grundig og grammatikalsk Undervisning i det Ringeste i det latinske Sprog for de Unge, hos hvilke fandtes Anlæg og udmærket Drift til at

anbringes i de lærde Skoler og blive en egentlig Videnskabens Dyrkere«. Lærerne skulle lønnes anstændigt, og overlæreren have fribolig i skolen.

En skolebygning skulle opføres på en plads ved den nedlagte latinskole, som efter kgl. resolution henlå ubenyttet, indtil der blev taget nærmere beslutning om anvendelsen af de kapitaler, der tilhørte skolen.

Skolen skulle bestyres af en skolekommission bestående af byens magistrat og sognepræst samt 2 eligerede borgere og 2 andre af byens agtværdigste indvånere.

Planen fremsendtes straks (16. oktober 1801) til stiftsøvrigheden, der videresendte den til Danske Kancelli. Her lå den, indtil man 26. maj 1804 endelig sendte den til udtalelse i Kommissionen til de danske Skolers bedre Indretning, den såkaldte Store Skolekommission. Her behandlede man til gengæld sagen hurtigt. Allerede 5. juli forelå Kommissionens anmærkninger. De var få. Vedrørende undervisningen hedder det, at latin ikke bør indgå, men læses privatim, og at antropologien, der efter planen forbindes med naturhistorien, bedre er forenelig med religionsundervisningen. Lektionskemaet karakteriseres som udmærket, men bør ikke foreskrives som lov, så man hindres i »efter Omstændighederne at kunne forandre Timernes Orden«. Angående lærerne, så må deres prøve nøjere fastsættes; overlæreren bør være teolog med bedste eller næstbedste karakter, »og ville det være en stor Opmuntring for dem og til Gavn for Skolen, om de kunde erholde Kongeligt Løfte om passende Befordring (dvs. præsteembede) efter 5-6 Års Forløb«; overlæreren bør have 400 rdl. i årlig løn foruden fornøden husleje og brænde. I øvrigt bemærkede Kommissionen, at man »med Fornøjelse havde gennemlæst denne fornuftige Plan, og det er sikkert et stort Tab for Skolevæsenet i Køge, at Planens Forfatter, Provst Køhler er død, forinden han har kunnet udføre sine Ideer.«⁶

Så vidt, så godt. Imidlertid skete der ikke videre i sagen fra Kancelliets side. Den synes henlagt – død!

Den genoplivedes i 1806, da stiftsøvrigheden i en skrivelse 11. februar pålagde skoleinspektørerne (nu pastor Fog sammen med Crell) at udkaste en ny plan til en borgerskoles oprettelse i Køge. En sådan forelå 27. august 1806 og er bygget over læsten fra 1801.⁷ Således opereres stadig med 4 klasser. Af særlige ændringer noteres, at overlæreren bør være teolog og god kateket og tillige ordineret, så han kan vikariere for sognepræsten, og at han skal katekisere med børnene i kirken hver onsdag formiddag.⁸ Underlæreren skal tillige være kirkesanger og klokke.⁹ Begge lærere skal have fribolig.

Stiftsøvrigheden (Hauch og Balle) synes at have ligget med planen, mens Direktionen for Univeristet og de lærde skoler tog stilling til en ansøgning om et lån på 3.500 rdl. af midlerne fra den nedlagte latinskole i Køge til brug for en skolebygning.¹⁰ Det betød næsten 1 års forsinkelse. 11. august 1807 fremsendte stiftsøvrigheden endelig planen til Danske Kancelli med forslag til enkelte rettelser samt bemærkningen »i øvrigt forefandt vi ikke noget ved Planen, som kunde bevæge os til ærbødigst at fraraade det høje Collegii Corroboration derpaa«.¹¹

Fra Kancelliet befordredes planen 31. oktober 1807 til udtalelse i den Store Skolekommissionen. Her fik den en særdeles grundig behandling.¹² Kommissionen modtog nemlig sagen på et højt belejligt tidspunkt, lige efter at den havde vedtaget en række grundlæggende principper for købstadsskolernes organisation. Det er det nye kommissionsmedlem, profes-

sor Saxtorph, der har udarbejdet betænkningen. I sin påtegning 30. november 1807 til de øvrige medlemmer skriver han bl.a.: »ved at afgive den af Det Kongelige Danske Cancellie affordrede Betænkning, troer jeg det rigtigt at holde sig saa nøje som mueligt til de Grund-sætninger, Commissionen har vedtaget ved Udarbejdelsen af det paa den sidste Revision nær nu færdige Forslag til Købstadsskolens Indretning. Thi om denne Plan (dvs. Køge-planen) endog kun blive interimistisk approberet, var det dog godt, at den indrettes saa conform som mueligt med den Plan, hvorefter man siden kunde vente den indrettet«. De øvrige medlemmer erklærede sig enige med Saxtorph i dette ræsonnement. Da betænkningen oversendtes til Kancelliet 14. marts 1808 skete det med omtrent samme bemærkning.¹³ I øvrigt mente Kommissionen ikke, at Køge var tilstrækkelig stor til en 4-klasset skole, og dekreterede i stedet 3 klasser og desuden aftenskoleundervisning 2 timer ugentlig for dem, der forlader skolen efter 2. klasse og gerne vil vedligeholde deres kundskaber. Når bortses fra denne principielle ændring, fulgte Kommissionen i vid udstrækning Fogs og Crells plan. Dog betvivlede man, at forslaget om, at overlæreren i sin egenskab af kateket skulle vikariere for sognepræsten, var lovmedholdeligt. Kancelliet modificerede derefter forslaget således, at kateketen kunne vikariere, »dog at hans Skole Embede derved intet Tab lider, og at denne Hjælp aldrig fordres i de bestemte Undervisnings Timer«. I øvrigt efterkom Kancelliet i det store og hele Kommissionens indstilling, og 5. august 1808 kunne planen omsider approberes.¹⁴

I de nærmeste år blev Køge-planen normgivende for en række andre byers skoleplaner.¹⁵ 7 år havde det da også taget at nå så vidt. Planlægningen var afsluttet, nu gjaldt det virkeliggørelsen.

Virkeliggørelsen

Skolekommissionen

Da stiftsøvrigheden den 25. juli 1807 havde meddelt inspektørerne, at det ansøgte lån på 3.500 rdl. af den nedlagte latinskoles midler var bevilget til en ny skolebygning, var finansieringsgrundlaget bragt i orden. Fog og Crell fik da 25. november 1807 nedsat en skolekommission til at »besørge Skolens første Dannelse og siden vaage over dens Opretholdelse«. Medlemmer blev foruden inspektørerne selv de to eligerede borgere kaptajn Olufsen og feldbereder Kruse, desuden proprietær Carlsen (Gammel Køgegaard) samt købmand og brandinspektør Lars Olsen. Sidstnævnte havde en særlig interesse i skolens byggesag.¹⁶ Den 4. december 1807 holdt kommissionen sit første møde på Køge rådhus for at forhandle med tømremester Chrane om entreprisen på en skolebygning.¹⁷

Skolebygningen

I skoleplanen fra 1801 opereres med opførelse af en ny skolebygning på en plads, tilhørende den nedlagte latinskele, som »efter Kongelig Allernaadigste Resolution henligger ubenyttet indtil Allernaadigste Bestemmelse af de Skolen tilhørende Capitaler. Pladsen er beliggende ved Siden af Kirkegaarden i Byens Nørregade omtrent Midt i Byen, altsaa i denne Henseende ey ubelejligh til en Byggeplads for den forventede, foreslaaede Borgerskele«.

Efter 1801-planen skulle byggeriet omfatte en hovedbygning med 2 klasseværelser, 1

fællesrum, hvor også skolekommissionen kunne holde møde, og en bolig på 2 værelser med forstue til overlæreren. Dertil en halvtags sidebygning til brændsel m.v. Byggeudgifterne anslås til 1.600 rdl., hvortil kommer inventarudgifter på 130 rdl.

Forestillingen om at bygge en ny skolebygning har i hvert fald været levende frem til foråret 1806, da inspektørerne af stiftsøvrigheden blev rykket for en (ny) plan til en borger-skoles oprettelse. På dette tidspunkt fremstår også tanken om at indrette en allerede eksisterende bygning til skole. I deres redegørelse til stiftsøvrigheden 7. marts 1806 meddeler inspektørerne således, at de tillige med »den herværende Tømrermester Chrane nøje havde beset en her til købs værende Gaard, som efter vor Formeening, naar nødvendige Indretninger deri gøres, er meget beqvem til en Skolebygning, – samt taget Plads til ny Bygnings

Skolen, der aldrig blev bygget.

Tømrermester Chranes tegning til en ny skolebygning i Køge, udarbejdet marts 1806. Der gik imidlertid spekulation i foretagendet, og bygningen blev aldrig opført. I stedet ombyggede man den tidligere provstegård til brug for den nye skole i 1808. Heraf findes ingen tegning bevaret. Bemærk, at lærernes boliger ligger på langs og har facade til Nørregade, mens de 2 skolestuer er placeret på tværs og danner vinkel med førstelæreren's bolig. I gården locum til 4×2 personer samt 2 brændeskure.

(Sjællands stiftsøvrighed. B.I. Kommunesager. Køge. 1806. LAK).

Opførelse i Øjesyn, og overdraget bemeldte Tømrermester over begge Deele at fremsætte Overslag«. ¹⁸ Bevaret er kun overslaget til en ny bygning med tegning. Det er dateret af Chrane 15. marts 1806. ¹⁹ Inclusive brolægning af gårdspladsen og gravning af en brønd lyder det på 4.960 rdl., altså næsten 3 gange så meget som anslået i 1801-planen.

I den indsendte skoleplan af 27. august 1806 står der intet konkret om byggeri eller indretning, heller ikke i forbindelse med omtalen af lærernes fribolig. Derimod fremføres finansieringsproblemet således: »I Skolebygningen forventes efter Allernaadigste Kongelig Bevilling af den latinske Skoles Kasse med en 1. Prioritets Panterettighed og 4 Procente Rente aarlig svarendes et Laan af 3.500 Rdl.«.

Gik inspektørerne på listefødder i marts og i august overfor stiftsøvrigheden, så meldte de utvetydigt ud overfor Direktionen for Universitetet og de lærde skoler i en ansøgning 10. oktober 1806 om de meget omtalte 3.500 rdl. ²⁰ Heri hedder det, at der »til en organiseret Borgerskole udfordres en hensigtsmæssig Bygning; denne haves her i Byen, men den skal købes og bequommelige Indretninger skulde deri gøres. Bemeldte Bygning er ikke tilfalds for ringere Pris end 2.400 Rdl., og det første Licitationsbud til hensigtsmæssig Indretning er 1.100 Rdl., i alt 3.500 Rdl«. Inspektørerne kan endvidere oplyse det yderst heldige forhold, at der af latinskolens midler allerede står en 1. prioritetsobligation på 900 rdl. i den pågældende bygning, og at ejeren af gården er villig til at modtage resten af købesummen successively til afbetaling. Til yderligere støtte for et sådant arrangement fortsætter argumentationen helt patetisk: »vi blive altsaa ikke ved det Køb satte i den sørgerlige Nødvendighed at opsiges udestående Capitaler, hvorved adskillige Debitorer ville sættes i megen Forlegenhed, dersom en Skolebygning af nye skulle opføres, hvilken dette uagtet tillige ville blive mere bekostelig, hvorom have vi i underdanig PM til Stiftets høje Øvrighed ved at indsende Tegningen og Overslag (af 15. marts) nøjere forklaret os«. Inspektørerne nævnte ikke, at den omtalte bygning var den tidligere provstebolig, som byen havde solgt i 1741, ej heller at ejeren nu var en af byens største købmænd og ejendomsbesiddere, brandinspektør Lars Olsen, et kommende medlem af skolekommissionen! Det fremgik heller ikke, at Lars Olsen sammen med købmand Andreas Olufsen så sent som året før havde købt provstegården på auktion for 1.619 rdl. ²¹

Helt glat gik forslaget om provstegården og ansøgningen om de 3.500 rdl. dog ikke igennem. Stiftsøvrigheden ville således i januar 1807 forvisses om, »at den til Borgerskole i Køge foreslaaede Bygning kunde blive at ansee som lovmæssigt Pant for de nævnte 3.500 Rdl.« Med andre ord, om der i bygningen var fornøden dækning for prioriteten. Svaret 22. januar fra inspektørerne er noget lunkent. ²² Det fremgår, at bygningen skulle kunne takseres til 5.200 rdl. for at være lovligt pant for en 1. prioritet på 3.500 rdl., »hvilket efter vor Formeening næppe vil blive Tilfældet. Men at Bygningens Værdi, naar den forsvarlig er forbedret og indrettet, vil overstige 3.500 Rdl., derom have vi den fulde Vished«. Det skal her indskydes, at provstegården ved den seneste taksation (1801) var takseret til 1.570 rdl. ²³ For at redde situationen foreslog inspektørerne et årligt afdrag på 100 rdl. Fire måneder senere henstod sagen endnu uafklaret.

Den 29. maj dristede inspektørerne sig så til at sende stiftsøvrigheden en rykkerskrivelse, hvori de bl.a. oplyste, at »Ejeren af bemeldte Gaard ikke er at overtale til længere at lade Gaarden saaledes til dens Skade henstaa«. ²⁴ En måned senere kunne stiftsøvrigheden meddele, at der ved kgl. resolution af 10. juli var givet bevilling til det ansøgte lån på 3.500 rdl.

med 1. prioritet i »den til Lokale for bemeldte Borgerskole udsete Gaard«. Samtidig fik skolen som ansøgt skænket 80 rdl. af den nedlagte latinskoles midler til anskaffelse af fornødent inventar.²⁵

Efter yderligere korrespondance mellem inspektørerne og stiftsøvrigheden, hvor det lykkedes at skabe forvirring omkring de foreliggende tegninger og overslag, overgav stiftsøvrigheden sig og meddelte nu kort og godt, at man »ikke havde noget imod, at den danske Skolebygnings Indretning overlades til Inspektørernes Bestyrelse, dog paa den Maade, at Bygningen med fornøden Indretning ikke overstiger den Allernaadigste approberede Sum« (dvs. de 3.500 rdl.).²⁶

Nu kunne der endelig ageres. Allerede 23. november 1807 forelå tømrermester Chranes justerede overslag. Den 4. december blev kontrakten indgået med skolekommissionen, hvorefter Chrane forpligtede sig til at aflevere bygningen i komplet stand inden udgangen af august 1808.²⁷

Men først i februar 1811 foretoges synsforretning over det udførte arbejde på skolebygningen, hvorved konstateredes diverse mangler til et beløb på ialt 536 rdl.²⁸ Efter udbedring af manglerne blev bygningen ved brandtaksationen samme år vurderet til 4.390 rdl.²⁹ Da havde den allerede i næsten 3 år været i brug som skolebygning, – og Lars Olsen, der efter Andreas Olufsens død 1810 var blevet eneejer, havde næppe sat penge til på arrangementet.

Lærerne

Omkring 1800 var der i Køge som i andre købstæder dels en af magistraten ansat dansk skoleholder, dels nogle få personer, der holdt såkaldte vinkelskoler, dvs. drev privatundervisning. Skoleinspektørerne Fog og Crell giver selv en kort og formentlig rammende karakteristik af forholdene i deres indberetning 13. november 1806 til stiftsøvrigheden i anledning af kancellicirkulæret 2. august:

»... Den danske Skole her i Byen er, som vi oftere underdanigen have meddelt, langt fra ikke det, den burde være. Det største Antal som i de senere Tider har frekventeret Skolen, beløber sig til 24 Børn, og af disse er de fleste fattige, som nyde fri Skolegang. De mere formuende lade deres Børn søge Undervisning hos Consumtionsbetjent Ramløse, men ogsaa denne Undervisning er ufuldstændig, da Betjent Ramløse maa anvende den meste Deel af Dagen til Kongens Tjenestes Iagttagelse. Saa længe Jomfru Aschenleben og Madame Sandgaard er her i Byen og have Helsen til at befatte dem med Undervisning, er for Byens Pigebørn den bedste Lejlighed til at blive oplærte i Læsning, Skrivning samt andet nødvendigt Fruentimmerarbejde«.³⁰

Den danske skoleholder, som end ikke nævnes ved navn i inspektørernes indberetning, var Daniel August Hunæus, tidligere urtekræmmer i København, fra 1793 skoleholder i Køge.³¹ Han følte sin stilling stærkt truet, hvad han giver malende udtryk for i en skrivelse til stiftsøvrigheden 20. maj 1807.³² Han fortæller her, at han af byen får en løn på 53 rdl. årlig, at han i 1796 har måttet købe hus³³ for at indrette en skolestue, men at eleverne nu svigter ham på grund af de mange vinkelskoler, så han, der før havde op mod 60 elever, nu kun har 20, og af dem er kun få betalende. Hans indtjening »beløber sig kuns til 4 a 5 Mark ugentlig«. Han foreslår derfor, at vinkelskolerne bliver pålagt at svare en afgift til ham som fast skoleholder. Da stiftsøvrigheden beder Fog og Crell om en udtalelse, afviser de i deres svar helt Hunæus' forslag. Vinkelskolerne kan ikke undværes, Hunæus er ikke særlig dygtig,

omend flittig, og da der synes håb om, »at en total Forandring med det danske Skolevæsen i Kiøge snart er for Haanden«, ønsker man indtil da at »henholde sig som hidindtil«. ³⁴

Det var fra begyndelsen klart, at Hunæus ville blive et problem. Allerede i deres følgeskrivelse til skoleplanen 1801 havde Køhler og Crell overfor stiftsøvrigheden udtrykt bekymring for, at planen ville medføre, at Hunæus blev »aldeles brødløs«. ³⁵ I 1806-planen tager Fog og Crell direkte fat om nælden og afviser på forhånd tanken om Hunæus som mulig andenlærer ved en borgerskole, men foreslår, at han mod at beholde sit sædvanlige vederlag skulle undervise de fattige børn fra deres 5. til 6. år og lære dem bogstaverne og tal. Han skulle stå under sognepræstens tilsyn og ikke have nogen som helst forbindelse med lærerne ved den nye skole. ³⁶ Faktisk blev forslaget gennemført. ³⁷ Men ordningen nåede ikke at fungere. Hunæus døde 15. november 1808, knapt 2 uger efter den nye skoles åbning! ³⁸

I 1807 havde Hunæus ikke mindre end 4 konkurrenter. Selv nævner han de 3 i sin skrivelse til stiftsøvrigheden, nemlig »Consumtion Betient Ramløs, ³⁹ som har et Godt Brød med Videre og Madame Sandgaard, ⁴⁰ som for omtrent Tree Aar kom Reisende og ved en og anden Leilighed har søgt at overtale Forældrene til at betro hende deres Børn, og Top, ⁴¹ som ellers sitter i Tree a Fiire Næringsveye, og for en hvis Aarsage burde ingenlunde tillades at holde Skole«. Dertil kommer den i inspektørernes indberetning omtalte jomfru Aschenleben, der »informerer børn«. ⁴²

Henrik Ramløse søgte 1805 det vakante klokkerembede ved Nikolaj kirke »ved hvilket ieg tillige naar det Naadigste maatte tillades mig, med mere Rolighed kunne virke i det mig Høit Elskede Fag som Skolelærer tillige«. ⁴³ Han opnåede ikke embedet, der 1808 kombineres med andenlærerembedet ved den nye skole. I forbindelse med skolens åbning blev »Consumtions Betjent Ramløs og Johan Becher Top, hvilke i nogen Tid have afgivet dem med Skolehold, ved Politiet forbuden dermed videre at befatte dem«. ⁴⁴ Som en ringe trøst fik Ramløse 13. november 1808, 2 dage før Hunæus' død, skolekommissionens attest på, at han var en stræbsom og ædruelig mand, hvis vilkår skolekommissionen gerne så forbedret »enten ved Forflyttelse eller paa anden Maade«. ⁴⁵

Madame Sandgaard og jomfru Aschenleben klarede frisas, men de underviste jo også kun pigebørn.

Ifølge den approberede skoleplan 5. august 1808 normeredes den nye skole med 2 lærere, en førstelærer, der skulle være teolog og ordineret kateket, beskikkes af kongen, og en andenlærer, der ansættes af amtsskoleinspektionen på skolekommissionens forslag. ⁴⁶

Allerede i forbindelse med fremsendelsen af 1806-planen til Danske Kancelli var stiftsøvrigheden (Hauch og Balle) ivrig for at medvirke ved besættelsen af de 2 lærerstillinger. Af følgeskrivelsen fremgår det, at d'herrer i forventning om planens godkendelse har henvendt sig til det teologiske fakultet for at få anbefalet kandidater til førstelærerstillingen. Samtidig anbefaler de selv uden videre argumentation »Studenten N. Rasmussen til den 2den Lærerpøst«. ⁴⁷ Den 6. februar 1808 kan Hauch og Balle meddele Kancelliet, at fakultetet ved skrivelse af 2. december 1807 har anbefalet de 2 teologiske kandidater Johan Jacob Bøtcher og Christian Michaelsen Hasle som »fuldkommen dygtig til at beklæde en Første Lærerplads ved Borgerskolen i Kjøge«. På baggrund af de pågældende kandidaters attester og øvrige anbefalinger gik Hauch og Balle i skrivelse til Kancelliet ind for, at Christian M. Hasle beskikkes. ⁴⁸ Det samme gjorde den Store Skolekommission i et appendix til udtalelsen 14. maj 1808 om skoleplanen. ⁴⁹

»Supplicanten har i 10 Aar undervist mine Børn i forskellige Videnskaber, Jeg har altsaa havt Lejlighed til at lære at kiende og agte ham, som en Mand, der ikke mindre er udmærket udi Lærdom og Kultur, end ved sin moralske Karakter og elskværdige Beskedenhed. Det er kiært for mit Hierte, at kunne med Sandhed give ham dette Vidnesbyrd, og at kunde, med den fuldkomneste Overbevisning, allerunderdanigst anbefale ham til Deres Majestæts Naade.

Kiøbenhavn d. 10 Septb. 1808

Colbjørnsen

*Chr. Colbjørnsens påtegning på cand.theol Tycho Fuhrs ansøgning af 9. september 1808 om kateket- og skolelærerembedet i Køge.
(DK.H.I.7. 1808 nr. 24. RA).*

Imidlertid gik Kancelliet først i gang med at besætte embedet, efter at skoleplanen var approberet 5. august. Og da var hverken Hasle eller Bøtcher blandt ansøgerne. Det var derimod 4 andre teologiske kandidater: Tycho Fuhr (cand. theol. 1800, kateketisk prøve s.å., fra 1799 lærer ved det Schouboe'ske Institut, desuden privatlærer for Chr. Colbjørnsens døtre, samt fra 1801 tillige regimentskvartermester ved Kongens Livkorps), Mathias Svendsen (cand. theol. 1802, tidligere lærer ved Frederiksborg Latinskole, på ventepenge), David Plesner Gotzche (cand. theol. 1803, ansat ved von Westens Institut) og Nicolaj Weisner (cand. theol. 1803, lærer ved De 32 Mænds Skole i Kbh.). Alle havde bedste karakterer og gode anbefalinger. Fuhr sad dog med et par ekstra kort på hånden: tjenesten ved Kongens Livkorps – og trumfen, Colbjørnsens anbefaling.

I sin forestilling til kongen 6. januar 1809 indstillede Kancelliet da også Tycho Fuhr til embedet i Køge. Valget forekommer ikke uberettiget. Fuhrs ansøgning er dateret 9. september 1808. Udnævnelsen forelå 13. januar.⁵⁰ Alt tog sin tid. Da havde Køge borgerskole været i funktion i over 2 måneder. 1. marts 1809 blev Fuhr ordineret.

Anderledes hurtigt gik det med ansættelsen af en andenlærer. Som nævnt var klokkerembedet ved Nikolaj kirke blevet vakant i 1805. Foruden Ramløse lagde skoleholderen i Præstø, Johannes Duun billet ind på dette embede.⁵¹ Begge ansøgninger synes videresendt af stiftsøvrigheden til Danske Kancelli, da sammenlægningen af klokkerembedet med det kommende andenlærerembede blev besluttet 1806.⁵² Selv anbefalede Hauch og Balle som

før nævnt student N. Rasmussen til posten som andenlærer. Mens Ramløses ansøgning ikke kom videre, blev både Duuns og Rasmussens fremsendt af Kancelliet til den Store Skolekommission til udtalelse.⁵³

Men i mellemtiden havde Kommissionen modtaget en ansøgning fra Mads Christensen, dimittend fra Blaagaard Seminarium, og han overhalede både Duun og Rasmussen inden om. Saxtorph, der førte pennen for Kommissionen, og som siden 1801 var leder af Blaagaard, var naturligvis ikke i tvivl. Andenlæreren bør være en duelig seminarist, altså Mads Christensen, »een af de Blaagaardske Seminarister, som have gjort sig værdig til den af os saare sparsomt tildeelte Udmærkelse«.⁵⁴ Man kunne næsten få den (mis)tanke, at Saxtorph selv havde foranlediget ansøgningen. Hvorom alting er, da borgerskolen i Køge åbnede 2. november 1808 var det med Mads Christensen som andenlærer.

Eleverne

Ved skolens åbning var der som nævnt endnu ikke ansat en førstelærer. Det var derfor Mads Christensen som andenlærer, der sammen med skolekommissionen optegnede de første elever.⁵⁵ Og de var mange. I perioden fra november 1808 til april 1809 anmeldtes 84 elever til skolegang, allesammen drenge.⁵⁶ Om 12 af dem noteredes, at de var indskrevet til konfirmation påsken 1809.

Aldersmæssigt fordelte de indskrevne drenge sig således:

5 år: 1	10 år: 6	15 år: 5	3 er indskrevet uden aldersangivelse
6 år: 9	11 år: 4	16 år: 1	
7 år: 17	12 år: 8	17 år: 1	
8 år: 7	13 år: 4		
9 år: 9	14 år: 9		

Ved indmeldelsen prøvede Mads Christensen drengenes forkundskaber i læsning, skrivning og regning. Det skete i overværelse af skolekommissionen. 7 af de indskrevne synes dog at være undsluppet prøven. Af de øvrige 77 læser 1 »meget godt«, 19 læser »godt«, 9 »ret godt«, 4 »nogenledes«, 1 »taaleligt« og 13 »maadeligt«. 13 kan stave og 10 kender bogstaverne, mens 17 slet ikke kan læse.

Endnu flere, nemlig 44, kan ikke skrive. For de øvrige 33 noteres, at 2 skriver »godt«, 1 »ret godt«, 3 »lidet«, 4 »maadeligt«, mens 18 »skriver« (formentlig sammenhængende bogstaver) og 5 »skriver (kun) bogstaver«.

Ringest står det til med regnekundskaberne. Kun 1 regner »godt«, 1 »nogenledes« og 12 »regner«, mens 63 udtrykkeligt ikke kan regne.

Blandt de indskrevne 84 var 15 læredrenge, heraf 9 vordende konfirmander. Af dem kunne 3 læse indenad og 2 kunne stave, mens 4, heriblandt den ældste på 17 år »neppe kjender Bogstaver«. Ingen af de 9 kunne skrive eller regne.

Prøven dannede grundlag for elevernes fordeling på de 2 klasser. 8 henvistes dog til »Hunæus'Skole for der at lære at kiende Bogstaver«.⁵⁷ Samtlige læredrenge placeredes i 1. klasse.

Det var et bredt udsnit af Køgeborgere, der anmeldte deres børn til skolegang. 14 er ikke

anført med næringsangivelse. De øvrige fordeler sig således: 7 embeds- og bestillingsmænd, 1 prokurator, 2 officerer, 2 skippere, 2 møllere, 2 købmænd, 1 gæstgiver, 17 håndværkere, 1 daglejer, 1 jordemoder og 4 enker (heraf 2 efter embedsmænd).

Hertil kom så principalerne, der satte de 15 læredrenge i skole. Det drejer sig om 7 skomagere, 1 sadelmager, 1 slagter, 1 smed, 1 hattemager, 1 snedker, 1 glarmester samt 1 købmand. Sidstnævnte sendte 2 lærlinge.

Sammenfatning

Den foreliggende undersøgelse af omstændighederne omkring oprettelsen af en borgerskole i Køge forsøger ikke at vurdere eller placere Køge-planerne i forhold til overordnede skolepolitiske og pædagogiske tanker og initiativer i reformatiden. Derimod fokuserer undersøgelsen på det administrative og det praktiske forløb, på de lokale forhold og på de involverede lærere og elever.

Systemets langsommelighed. Trods reforminteressen hos de overordnede myndigheder, stiftsøvrighed, Kancelli og den Store Skolekommission afslører undersøgelsen en stor træghed i det administrative system. 1801-planen var således over 2½ år om at nå frem fra Kancelliet til Skolekommissionen, og da den vendte tilbage til Kancelliet herfra, synes den at være blevet henlagt. 1806-planen strandede allerede hos stiftsøvrigheden, hvor den lå et helt år, nemlig lige så længe som det varede at få en ansøgning om et finansieringslån til skolebygningen igennem Direktionen for Universitetet og de lærde skoler. Det tog stiftsøvrigheden fra marts 1806 til november 1807 at godkende, at skolen måtte indrettes i den tidligere provstegård. Og endelig var Kancelliet 4 måneder om at udnævne førstelæreren. Årsagerne til langsommeligheden kan man gisne om. En midlertidig årsag fra og med 1807 kunne være de mange ekstraordinære foranstaltninger i forbindelse med krigstilstanden, som naturligvis havde administrativ prioritet. En anden og mere grundlæggende er formentlig, at tidens reformarbejde på de mange samfundsområder var så stærkt ressourcekrævende, at den tunge kollegiale administration ganske enkelt ikke kunne følge med.

Et anstrøg af nepotisme. Selvom både Tycho Fuhr og Mads Christensen utvivlsomt var velkvalificerede, synes begges udnævnelse at have et let anstrøg af nepotisme. I hvert fald var rekommandørerne Colbjørnsen og Saxtorph ikke hvemsomhelst. Mens Colbjørnsen næppe har haft andre bevæggrunde til at gøre sin indflydelse gældende end personlig velvilje for en sympatisk huslærer, så kan man næppe frikende Saxtorph for at have haft en klar skolepolitisk interesse i at få en af sine Blaagaard-seminarister placeret. Dog er næppe nogen af de to ansættelser atypiske for tiden.

Vindere, tabere og spekulanter. Mens nogle og her især Mads Christensen repræsenterede det nye system, fremtiden, så var der andre, taberne, eller snarere ofrene, som repræsenterede det gamle, det forældede system, og for hvem der ikke længere var plads og knapt nok nåde. Det var i dette tilfælde Henrik Ramløse, og fremfor alt Daniel Hunæus. Det er nærliggende at spørge, om det mon var af græmmelse Hunæus døde just som skolen åbnede og således var en uundgåelig kendsgerning. Kilderne har intet svar. Man må nøjes med at konstatere, at fremskridtet havde sin pris. Men fremskridtet kunne også udnyttes. Da byen skulle have sin skole, fik ejendomsspekulanten Lars Olsen således sin faldefærdige ejendom totalrenoveret og penge tillige.⁵⁷

Kun for drenge. Skolen synes hvad elevtal angår at leve rimeligt op til forventningerne, vel at mærke, hvor disse ikke omfattede pigebørn. I sine bemærkninger til 1806-planen anslog Saxtorph således, at der i Køge ville være ca. 100 børn (drenge?) til at frekventere skolen. Ved den første indskrivning nåede man faktisk op på 84 anmeldte elever (drenge). En gennemgang af skolejournalen 1809-19 viser, at der overhovedet ingen pigebørn blev indskrevet i skolen i denne periode. De var fortsat henvist til den undervisning en madame Sandgaard eller en jomfru Aschenleben kunne præstere.

På samme skolebænk. En af grundene til den relativt gode elevtilslutning kunne vel være, at byens embedsmænd i vid udstrækning straks indskrev deres sønner i borgerskolen og ved deres eksempel har påvirket andre. I hvert fald er der allerede fra start en stor social spredning blandt eleverne. Som afslutning er det fristende at antyde en linje fra købstads-skolens klasseværelse, hvor præstens, håndværkerens og daglejerens drenge sidder sammen på skolebænken, til et fremtidigt demokratisk samfund.

Utrykte kilder

Rigsarkivet

Danske Kancelli (DK)

- G.XII.86 Indberetninger fra stiftsøvrighederne i Danmark og Norge om de danske skolars tilstand i købstæderne, indsendt i h.t. cirkulære af 2. august 1806.
H.I.4 Kgl. resolutioner og Danske Kancellis Forestillinger, 1. dep. 1808-11.
H.I.7 Koncepter og indlæg til registranterne 1806-08.

Kommissionen ang. det almindelige skolevæsen 1789-1814

3. Koncepter og indkomne sager 1804, 1807

Landsarkivet f. Sjælland m.v.

Sjællands stiftsøvrighed

- B.1 Kommunesager. Køge. 1803-19.

Roskilde amtsprovsti

- Indkomne sager 1808-25 (div. år).

Køge rådstue

- C.19 Magistratens kopibog 1796-1802
C.20 do. 1802-10
C.89 Magistratens sagligt ordnede sager A-V
I.21 Skattelister: Ekstraskatten 1799-1809
L.3 Brandtaksationsprotokol 1801-13
M.1 Skolekommissionens forhandlingsprotokol 1807-95
M.2 Skolekommissionens kopibog 1807-63

Køge byfoged

- B. Skøde- og panteprotokol 1797-1810

Køge Borgerskole

- Skolejournal 1808-19

Noter

1. Køge rådstue. C.19. fol. 247a-b. Joakim Larsen: *Bidrag til den danske skoles historie 1784-1818* (1893), s. 257f. (Herefter cit.: Joakim Larsen).
2. Køge rådstue. C.89. (Skolevæsen).
3. Jf. note 6.
4. Anders Petersen: *Kjøge Byes Historie* (1884), s. 232. (Herefter cit.: Anders Petersen).

5. Køge rådstue. C.19. fol. 247a-b.
6. Kommissionen ang. det alm. skolevæsen. 3. 1804 nr. 1088.
7. DK. H.I.7.1808 nr. 216 (på dette nr. er henlagt en række skrivelser m.v. helt fra 1805, nogle som bilag til andre). Desuden Køge rådstue. C.20. fol. 141b-145b og M.1. s. 2-11.
8. Forslaget om at overlæreren skal være kateket er en naturlig følge af, at de residerende kapellanier var nedlagt ved reskr. af 29. juli 1803.
9. Roskilde amtsprovsti. Indkomne sager. PM af 30. august 1808 fra Køge skolekommission.
10. Jf. afsnittet om skolebygning
11. DK. H.I.7 1808 nr. 216.
12. Kommissionen ang. det alm. skolevæsen. 3. 1807 nr. 1446.
13. DK.H.I.7 1808 nr. 216.
14. DK.H.I.7 1808 nr. 216. Reskr. af 5. august 1808.
15. Joakim Larsen s. 261.
16. Jf. afsnittet om skolebygning.
17. Køge rådstue. M.1. s. 12-15.
18. DK. H.I.7. 1808 nr. 216.
19. Sjællands stiftsøvrighed. B.I. Kommunesager. Køge 1806.
20. Køge rådstue. C.20. fol. 141a.
21. Køge byfoged. B. Skifteprot. 1797-1810, tinglyst 23. december 1805. Jf. Anders Petersen s. 230.
22. Køge rådstue. C.20. fol. 156a-b.
23. Køge rådstue. L.3. fol. 117a-119b.
24. Køge rådstue. C.20. fol. 162b.
25. Køge rådstue. M.2. s. 15f.
26. Sjællands stiftsøvrighed. B.I. Kommunesager. Køge 1807. Køge rådstue. C.20. fol. 172a., 180b.181a og M.1. s. 12.
27. Køge rådstue. M.1. s. 12-15.
28. Køge rådstue. M.1. s. 49-52.
29. Køge rådstue. L.3. fol. 198a.
30. DK. G.XII.86. (Sjællands stiftsøvrighed).
31. Anders Petersen s. 264. FT 1801:47 år.
32. Sjællands stiftsøvrighed. B.I. Kommunesager. Køge. 1807.
33. Torvet nr. 122 = nuv. Torvet 20.
34. Sjællands stiftsøvrighed. B.I. Kommunesager. Køge 1807 (10. juli).
35. Køge rådstue. C.19. fol. 247a-b.
36. 1806-planen, afd. 4.
37. Køge rådstue. M.1. s. 22f.
38. Køge kirkebog nr. 10 (sogn nr. 287): 55 år.
39. Henrik L. Ramløse, toldbetjent i Køge 1791. FT 1801: 39 år.
40. Madame Sandgaard, er ikke nærmere identificeret. Hun forekommer i ekstraskattemandtallet 1808 (Køge rådstue. I.21.).
41. Johan Christian Becher Topp, postmester i Køge 1800-03 (Anders Petersen s. 78 og 259). Topp blev sat fra embedet, hvad Hunæus formentlig sigter til med bemærkningen »for en hvis Aarsag«.
42. Udtrykket er anvendt om Sophie Aschenleben i FT 1801. Hun var da 29 år, ugift.
43. Ansøgning med diverse bilag. DK. H.I.7. 1808 nr. 216.
44. Køge rådstue. M.1. s. 22.
45. Køge rådstue. C.20. fol. 232b.
46. Forordn. 5. december 1806. Som det fremgår, synes andenlæreren ansættelse imidlertid ikke at have fulgt reglerne.
47. DK. H.I.7. 1808 nr. 216.
48. DK. H.I.7. 1808 nr. 216.
49. DK. H.I.7. 1808 nr. 216.
50. DK. H.I.4. 6. januar 1809.
51. DK. H.I.7. 1808 nr. 24.
52. DK. H.I.7. 1808 nr. 216.
53. Formentlig fordi disse i modsætning til Ramløse var studiosi.
54. DK. H.I.7. 1808 nr. 216.
55. Afsnittet bygger på Skolejournal 1808-19 (Køge Borgerskole).
56. Anders Petersen s. 234 angiver fejlagtigt antallet af indskrevne til 68, idet han har overset, at nummereringen 1-68 i skoleprotokollen gælder forældre/foresatte og ikke elever. I alt 14 forældre/foresatte indskrives mere end 1 elev.
57. Anders Petersen s. 230 oplyser om skolebygningen efter 1811.